

Balkanlar'da Osmanlı Mirasından Arınma Siyaseti

Doç. Dr. Caner SANCAKTAR¹

¹Kocaeli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
E-mail: caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr , canersancaktar@hotmail.com

Özet: Yaklaşık altı asırlık Osmanlı hâkimiyeti Balkanlar'da güçlü bir Osmanlı mirası yarattı. Fakat 1789 Fransız Devrimi sonrasında Balkan ülkelerinde milliyetçilik gelişip yaygınlaştı. Balkan ülkelerindeki milliyetçi partiler ve hükümetler 19. yüzyıldan itibaren kendi homojen ulus devletlerini ve homojen uluslarını kurmaya çalıştılar. Bu amaçla kendi ülkelerinde Osmanlı mirasından arınma (de-Ottomanization) siyaseti uyguladılar. Bu siyaset kapsamında milliyetçi hükümetler kendi ülkelerinde homojen ulus yaratabilmek amacıyla Türkleri ve Müslüman milletleri göçe zorladılar ve etnik temizlik uyguladılar. Dolayısıyla Balkan Türkleri ve Müslüman milletleri 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı mirasından arınma (de-Ottomanization) siyasetinin kurbanı oldular. Ayrıca Balkan ülkelerindeki Osmanlı tarihi eserleri/yapıları da büyük ölçüde yıkılarak Osmanlı mirası zayıflatılmaya çalışıldı. Bu makale kapsamında, Balkanlar'da 19. yüzyıldan itibaren uygulanmış olan Osmanlı mirasından arınma (de-Ottomanization) siyaseti eleştirel biçimde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mirası, De-Ottomanization, Balkan Türkleri, Balkan Müslümanları, Göç, Etnik Temizlik.

De-Ottomanization Policy In The Balkans

Abstract: The Ottoman rule created a strong Ottoman legacy in the Balkans. However, nationalism developed and expanded in the Balkan countries especially after the 1789 French Revolution. Nationalist political parties and governments in the Balkan countries have struggled to create their homogenous nation states and homogenous nations since the 19th century. For this purpose, they implemented a very harsh and ruthless de-Ottomanization policy in their countries in order to demolish the Ottoman legacy. Within the context of de-Ottomanization policy, the nationalist governments forced the Turks and Muslims to migrate and implemented ethnic cleansing in order to create a homogenous nation in their countries. Therefore, the Balkan Turkish and Muslim nations have become victims of de-Ottomanization policy since the 19th century. In this article, de-Ottomanization policy implemented since the 19th century in the Balkans is critically explained and analyzed.

Keywords: The Ottoman Legacy, De-Ottomanization, the Balkan Turks, the Balkan Muslims, Migration, Ethnic Cleansing.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık altı asır boyunca Balkanlar'ın büyük bölümüne (bugünkü Slovenya ve Hırvatistan hariç) hükmetti. Bu uzun yüzyıllar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'ı sosyo-kültürel yönden derinden etkiledi ve bölgede güçlü bir Türk-İslam kimliği ve kültürü yarattı. Balkanlar'da hala günümüzde varlığını muhafaza etmekte olan Türk-İslam kimliği ve kültürü, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye bırakmış olduğu önemli ve güçlü bir mirastır. Bu önemli Osmanlı mirasına (Türk-İslam kimliği ve kültürüne) hemen hemen tüm Balkan kentlerinde rastlamak mümkündür.

Avrupa genelinde ve Balkanlar'da milliyetçi hareketler 19. yüzyılda giderek gelişip güçlendi. Bunun sonucunda Balkan memleketlerinde Osmanlı'ya karşı milliyetçi bağımsızlık hareketleri hızlandı. Batılı büyük devletlerin de müdahaleleri ve yardımları sonucunda Balkan milletleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak kendi devletlerini kurmayı başardılar. Sırasıyla 1830'da Yunanistan, 1878'de Sırbistan, Karadağ ve Romanya, 1908'de Bulgaristan ve son olarak 1912'de Arnavutluk bağımsızlığını kazandı. Balkan Savaşları sonucunda Kosova'yı Sırbistan Krallığı alırken, Makedonya

toprakları Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşıldı. Bosna-Hersek'i ise önce Avusturya İmparatorluğu (1878) ve ardından Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (1918) ele geçirdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'dan geri çekilmek zorunda kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'ı kaybetmesine rağmen geriden güçlü bir sosyo-kültürel miras bırakmayı başardı. Çünkü altı asırlık siyasi hâkimiyet ve sosyo-kültürel kurumlaşma sonucunda Balkan ülkelerinde Türk-İslam kimliği ve kültürü kök saldı. Dolayısıyla Osmanlı ordusu Balkan topraklarını terk ederken arkasında bir miras olarak Türk-İslam kimliği ve kültürünü bıraktı. Fakat bu durum yeni kurulan Balkan devletlerini son derece rahatsız etti. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Balkan devletlerinin resmi ideolojileri milliyetçilik idi.

1789 Fransız Devrimi sonrasında Avrupa genelinde hızla yayılmış ve güçlenmiş olan milliyetçilik ideolojisi/hareketi; kendi ulusal kimliğini, ulusunu ve ulus devletini kurmaya ve geliştirmeye çalışan bir siyasal ideoloji ve siyasal-toplumsal harekettir. Milliyetçilik, kendi ulus devletini kurmak amacıyla kendi toplumunu/ulusunu siyasal olarak harekete geçirmeye çalışır. Bu süreçte milliyetçi siyasi

seçkinler, partiler, hükümetler ve entelektüeller önemli misyonlar üstlenirler. Bu milliyetçi aktörler ulusal kimliği geliştirmek, ulusu ve ulus devleti kurmak amacıyla *öteki/yabancı* azınlıkları, kimlikleri ve kültürleri ya asimile etmeye ya da çeşitli yöntemlerle tasfiye etmeye çalışırlar (bkz. Heywood, 2003, s. 191-222).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak kurulan yeni Balkan devletleri, kendi ülkelerinde var olan güçlü Osmanlı mirasından rahatsızlık duyuyor ve Osmanlı mirasını kendileri için önemli bir engel olarak görüyorlardı. Dolayısıyla milliyetçi Balkan devletleri, Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra kendi üniter ulus devletlerini ve kendi homojen uluslarını inşa edebilmek amacıyla *De-Ottomanization (Osmanlı Mirasından Arınma)* siyaseti uyguladılar. Bu siyasetin amacı; Osmanlı İmparatorluğu vasıtasıyla Balkanlar'a yayılmış ve yerleşmiş olan Türk-İslam kimliği ve kültüründen kurtulmak ve böylece mümkün mertebede homojen ulus ve homojen ulus devlet yaratmak idi.

Bu amaçla milliyetçi Balkan devletleri, Balkanlar'daki Osmanlı mirası / bakiyesi olan Türk ve Müslüman milletleri göçe zorlandılar ve hatta etnik temizlik uyguladılar. Ayrıca Balkan ülkelerinde Osmanlı döneminden kalma tarihi yapılar ve eserler de büyük ölçüde yok edildi. Çünkü Osmanlı'dan miras kalan tarihi yapılar ve eserler, Balkanlar'daki Türk-İslam kimliği ve kültürünün ayrılmaz parçaları ve taşıyıcılarıydı. Dolayısıyla milliyetçi Balkan devletleri, Osmanlı mirasını (yani Balkan ülkelerindeki Türk-İslam kimliği ve kültürünü) tasfiye etmek ve böylece kendi homojen uluslarını ve ulus devletlerini kurabilmek amacıyla *tarihi yapılar/eserler ve nüfus* olmak üzere iki temel alanda *Osmanlı mirasından arınma (de-Ottomanization)* siyaseti uyguladılar.

2. Tarihi Yapılarda Osmanlı Mirasından Arınma Siyaseti

Osmanlı İmparatorluğu için Balkanlar büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti, yaklaşık altı asırlık hâkimiyeti süresince bölgeye büyük yatırımlar yaptı. Bunun sonucunda Balkan memleketlerinde çok sayıda Osmanlı tarihi yapıları ve eserleri ortaya çıktı. Bu tarihi yapılar ve eserler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye bırakmış olduğu önemli sosyo-kültürel mirastır ve bölgedeki Türk-İslam kimliği ve kültürünün önemli unsurları ve taşıyıcılarıdır. Bugünkü Romanya'da 234, Bulgaristan'da 3.339, Yunanistan'da 3.771, Arnavutluk'ta 1.015 ve eski Yugoslavya coğrafyasında 6.616 adet olmak üzere Osmanlı hâkimiyeti boyunca Balkanlar'da toplam 14.975 adet çeşitli eser/yapı inşa edildi. (Ayverdi, 2000, s.

437). Bir başka kaynağa göre ise bu sayı 15.787'dir. (Hacimeyliç, 2010, s. 519).

Fakat bu yapıların büyük çoğunluğu, Balkan devletlerinin uyguladıkları *Osmanlı mirasından arınma (de-Ottomanization)* siyaseti tarafından yok edildi. Balkan ülkelerinde iktidarı ele alan milliyetçi partiler ve hükümetler, Osmanlı döneminden kalma tarihi yapıları ve eserleri, özerklik veya tam bağımsızlık elde ettikten hemen sonra tasfiye etmeye başladılar. Bu tasfiye ve yıkım siyaseti üç biçimde gerçekleştirildi: (1) Eserlerin doğrudan yakılıp yıkılması, (2) hiçbir önlem alınmayarak eserlerin çürümeye terk edilmesi ve (3) eserin/yapının başka bir yapıya (örneğin kiliseye, kışlaya, dükkâna, depoya, otele, spor salonuna, vs.) dönüştürülmesi yoluyla gerçek sosyal-kültürel-dini içeriğinden koparılması. Bu şekilde gerçekleştirilen tasfiyeler sonucunda, Hollandalı tarihçi Machiel Kiel'in araştırmalarına göre, Balkanlar'daki Osmanlı eserlerinin yaklaşık %98'i yıkıldı ve ne yazık ki günümüze ulaşamadı. (Konuk, 2010, s. X).

Farklı seyyahların (Evliya Çelebi, Jacop Spon, George Wheler) yazdıklarına göre 17. yüzyılın son çeyreğinde Atina'da beş cami, yedi mescit, bir medrese, üç mektep, iki tekke, üç hamam ve iki han vardı. 18. yüzyıl boyunca şehirdeki bu yapıların sayısı arttı. Fakat 1833'te Atina Yunanistan Krallığı'na bırakılınca Osmanlı yapıları yok olup gitti, geriye sadece Fethiye Cami, Hacı Mustafa Cami ve Abdi Efendi Hamamı kaldı. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, 1992, s. 75-76*).

1906 yılına ait resmi kayıtlarda Selanik'te 36 cami, 24 mescit, 9 medrese, 3 imaret, 9 mektep ve 19 tekke vardı. Fakat şehir Balkan Savaşları sonucunda Yunanistan'ın eline geçtikten sonra bu yapılar hızla yok olmaya başladı. Örneğin II. Murat'ın yaptırdığı kervansaray 1920'de yıkılıp yerine bir otel inşa edildi. Ayrıca 36 camiden sadece yedisi günümüze kalabildi. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, 2009, s. 353, 355-356*). Selanik'te Müslümanlara ait vakıfların emlakına ve mallarına 1912-1924 arasında devlet, askerler, yerli Rum halkı ve dışarıdan gelen Rum muhacirler el koydular. Yunan devleti tarafından el konulan emlak ve malların bir kısmı şahıslara satıldı, bir kısmı yıkıldı ve bir kısmı başak amaçlarla kullanıma sokuldu. Çok sayıda vakıf camisi ve okulu kiliseye çevrilirken, bazı vakıf okulları devlet okullarına dönüştürüldü. (Bkz. Adıyeke ve Adıyeke, 2010, s. 18-32).

14.-16. yüzyıllardan kalma Ferecik (Feres)'te Gazi Süleyman Paşa ve Musa Çelebi camileri Panaghia Kosmosoteira ve Agios Nikolaos kiliselerine, Drama'da Yıldırım Bayezid ve Kavala'da İbrahim Paşa camileri Agios Nikolaos Kilisesi'ne, Traianoupolis'te Nefes Sultan Baba Tekkesi Ayos

Yorgos Kilisesi'ne dönüştürüldü. (Lowry, 2008, s. 24-27, 35-38, 234, 240).

Rodos'taki tarihi Hurmalı Mescit ile Muradiye Cami ve Midilli'deki Sıgri Cami, sırasıyla Aziz George, Saint John ve Azize Triada kiliselerine dönüştürüldü. (Konuk, 2008, s. 41, 55, 64). Rodos'taki Sultan Mustafa Cami günümüzde nikâh salonu olarak, Midilli'deki Moliva Cami belediye ofisi olarak, Rodos'taki Şadırvan Cami bir dükkânın deposu olarak ve Midilli'deki Vezir Hasan Bey Cami tarım malzemeleri satan bir mağaza olarak kullanılıyor. (Konuk, 2008, s. 48, 66, 71, 74). Ayrıca Rodos Adası'nın Salakos Köyü'ndeki tarihi Müslüman Mezarlığı yıkılarak üzerine 1980'lerin ortasında basketbol sahası inşa edildi. (Konuk, 2008, s. 63).

Yanya'da meşhur Bayraklı Cami günümüze ulaşamadı ve Osmanlı döneminden kalma tarihi Müslüman Mezarlığı üzerine yeni şehir meydanı inşa edildi. Selanik Mevlevihanesi ve Yenişehir (Larissa)'deki Abdül-ezel Paşa Türbesi yıkıldı. Karaferye (Veria)'deki Çelebi Sinan Bey Cami ve Selanik'teki İskele (Abdu'r-rauf Efendi) Cami eve dönüştürüldü. (Konuk, 2010, s. XII-XIII).

Florina'da Halveti Tekkesi'nin yerine Yunan Milli Bankası inşa edildi ve 1473 tarihli Yakup Bey Cami yıkıldı. Karaferye'de Sultan Mahmut Cami, Kesriye (Kastoria)'de Ali Bey Cami, Kozana (Kozoni)'de Askeri Hastane, Serez (Serres/Siroz)'de meşhur Şeyh Bedreddin Türbesi ve Trikala (Tırhala)'da Bayraklı Cami Yunan makamları tarafından yıkıldı. (Bkz. Konuk, 2010, s. 11, 20-22, 127, 142-143, 173, 245, 327-329, 379).

17. yüzyıl resmi kayıtlarında Yunan coğrafyasına yer alan 165 medreseden sadece 6-7'si günümüzde mevcuttur. Orta Yunanistan'daki Eğriboz (Negroponte) Sancakı'nda 1521'de 34 cami, 6 hamam, 10 mektep ve 6 tekke varken 1990'ların başına sadece bir Osmanlı hamamı kaldı. (Kiel, 1990, s. XIV - XV).

Sungur Çavuş Bey'in 1430'larda Selanik, Manastır (Bitola) ve Vidin'de yaptırdığı cami, zaviye, mescit ve medrese günümüze ulaşamadı. Serez'deki meşhur Eski Cami, I. Dünya Savaşı sonrasında belediye tarafından başlatılan yeniden inşa sürecinde yıkıldı. Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın eline geçen Yenice Vardar'ın ismi Giannitsa olarak değiştirildi ve buradaki camilerin üçte ikisi (14 adet) yakılıp yıkıldı. Bu şehirdeki tarihi Osmanlı hamamı 1967'ye kadar yaşadı. Ama bu tarihten sonra yıkılan hamamın üzerine büyük bir ev inşa edildi. Batı Trakya'da yer alan Dimetoka (Didymoteichon)'da 1398 yılında inşa edilmiş olan Oruç Paşa Hamamı ve 16. yüzyıldan kalma Feridun Ahmet Bey Cami Balkan Savaşları sırasında yıkıldı. Bir başak Batı Trakya şehri

Gümölcüne (Komotini)'de 14. yüzyılın son çeyreğinden Gazi Evrenos Bey tarafından inşa edilmiş olan tarihi Osmanlı hamamı, 1970'te Başbakan Albay Georgios Papadopoulos liderliğindeki askeri yönetim tarafından dinamitle patlatıldı. (Bkz. Kiel, 1990, s. 130, 432-434, 317-319, 134, 146, 124).

Bosnalı Sofu Mehmed Paşa'nın 1548'de Sofya'da yaptırdığı tarihi cami, 1903'te dönemin Özerk Bulgaristan Prenslığı tarafından Yedi Azizler Kilisesi'ne dönüştürüldü (Bkz. Koyuncu, 2010, s. 129-146). Tırnova'da tarihi değer taşıyan 40 camimescit'ten sadece biri günümüze kaldı (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 6*, 1992, s. 408).

93'Harbi sırasında Tatarpazarcığı ve çevresindeki 182 kadar cami ve medrese ağır biçimde tahrip edildi. Özerk Doğu Rumeli Vilayeti'ni yöneten Bulgar hükümeti, Yanbolu (Yambol)'daki Mustafa Ağa Cami'yi kiliseye dönüştürdü. Vilayet dâhilinde kalan dini ve vakıf yapılarının 114'ü yakıldı, 173'ü yıkıldı ve 469'u kullanılmayacak biçimde tahrip edildi. Vilayetin başkenti Filibe (Plovdiv)'de yıkılan camiler, mezarlıklar ve evlerin enkazları üzerine kışla, havuz, su yolu gibi yeni yapılar inşa edildi. (İpek, 1999, s. 142-143).

Filibe'de Osmanlı döneminde inşa edilmiş 24 cami ve 9 mescitten sadece ikisi ayakta kalabilirdi. Yanbolu'daki Sofular Cami yok edildi. 19. yüzyılın sonunda Rodop bölgesinde yaklaşık 300 köy camisi vardı. 1878'de özerk Doğu Rumeli Vilayeti kurulduktan sonra buradaki cami sayısı hızla azaldı. Camileri yıkma politikası II. Dünya Savaşı sonrasında hızlanarak devam etti. Rusçuk'taki 30 camiden ancak dördü 1974 yılına ulaşabildi. Razgrad'taki meşhur Bahram Bey ve İskender Bey mescitleri II. Dünya Savaşı sonrasında sosyalist rejim tarafından yıkıldı. Plevne'deki 18 cami, 3 medrese ve 5 tekkeden sadece bir mescit, Eski Cuma (Targovişte)'daki 17 camiden sadece Saat Cami günümüze ulaşabildi. Bulgar tarihçi Biserov'un tespitine göre Dupnitsa'da 1867'de 11 cami, 2 medrese, 7 mektep ve 9 tekke vardı. Bu yapılar kentteki Türklerle birlikte yok oldu. Geriye sadece Ahmet Bey Cami kaldı. (Kiel, 2000, s. 16, 18, 29, 37-38, 45-46).

Türk nüfusun yoğun olduğu Kuzey Bulgaristan'daki Şumen'de Osmanlı mirasını ve Türk-İslam kimliğini yok etme çabaları görüldü. 1870'teki 40 camiden sadece 3 cami kaldı geriye. Eski Zağra (Stara Zagora), Yanbolu ve Zağra Yenicesi (Nova Zagora) 93'Harbi sonucunda Bulgarların kontrolüne geçti. Bu tarihten itibaren bölgede büyük yıkım gerçekleştirildi. Eski Zağra'da 47 cami, 5 imaret ve bir büyük bedestenden geriye sadece Hamza Bey Cami; Yanbolu'da 17 cami, 3 medrese, 3 hamam, 4 han ve

bir bedestenden geriye iki eser (bedesten ve Eski Cami); Zağra Yenicesi'nde 7 cami, 3 han ve bir hamamdan geriye iki eser (hamam ve Sarıca Paşa Cami) kaldı. Karnobat, önce 1828-1829 Savaşı'nda ve ardından 93'Harbi'nde Rus orduları tarafından iki defa yakılıp yıkıldı. 1878'de bölgenin yönetimi Bulgarlara geçti. Hem buradaki Müslüman-Türk nüfus göçe zorlandı, hem de çeşitli Osmanlı eserleri (camiler, mescitler, mektepler, hanlar) yıkıldı. Sinan Bey (Ak) Cami, Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan iki yıl sonra yıkıldı. Çok sayıda Osmanlı eserinden sadece üçü (Kara Cami, Saat Kulesi, Sinan Bey Hamamı) bugüne ulaşabildi. (Kiel, 1990, s. XV, 636, 644-645, 650, 26).

Bulgaristan'da en büyük yıkım (*de-Ottomanization* siyaseti) Sofya'da gerçekleştirildi. Çünkü amaç; Sofya'yı, Osmanlı-Türk-İslam izlerinden temizlemek ve milli Bulgaristan Krallığı'nın milli başkenti haline getirmektir. 1876 Nisanında Bulgar bağımsızlık ayaklanması başladığında şehirde 44 cami, 4 medrese ve en az 18 tekke vardı. 93'Harbi sırasında Rus ordusu Sofya'ya girince Türk-Müslüman nüfus şehri terk etmek zorunda kaldı. Türk-Müslüman ahalie ait evler, dini yapılar ve vakıf mülkleri Rus-Bulgar orduları tarafından yakıldı, yıkıldı ve yağmalandı. Sofya 1878'de Özerk Bulgaristan Prensiği'nin başkenti olunca vahşi yıkım iyice hızlandırıldı. 174 adet kıymetli vakıf, Sofya Belediyesi tarafından yol genişletme bahanesiyle yıkıldı. Büyük yıkımdan ancak üç cami kurtulup günümüze ulaşabildi. (Kiel, 2000, s. 54-57; *İslam Ansiklopedisi, Cilt 6*, 1992, s. 402).

Dobruca'daki Osmanlı eserleri, bölge 1878'de Romanya Krallığı'na geçtikten sonra yok olmaya başladı. Yıkım süreci, 1945'te Romanya Halka Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam etti. Yeni kurulan sosyalist devlet, Dobruca'daki tarihi Osmanlı eserlerini bakım altına aldı. Böylece buradaki Osmanlı eserleri sosyalist rejim sayesinde ayakta kalabildi. Fakat Timaşvar Banat eyaletindeki eserler, 1945'ten önce krallık döneminde tamamen yok edilmişti ve kurtarılamadı. (Kiel, 1990, s. 217; *İslam Ansiklopedisi, Cilt 35*, 2008, s. 172).

Evliya Çelebi, bugünkü Sırbistan'ın başkenti Belgrad'ı 17. yüzyılda ziyaret ettiğinde 217 cami, 17 tekke, 13 mescit, 9 darülhadis, 8 medrese ve 7 hamam ile karşılaştı. İlerleyen yıllarda cami sayısı 250'ye yaklaştı. Oysa 20. yüzyılın başında Sırbistan Krallığı'nın başkentinde sadece 59 cami mevcuttu. İlerleyen yıllarda bu sayı daha da azalarak günümüze sadece Bayraklı Cami kaldı. (Balbay, 1997, s. 109; *İslam Ansiklopedisi, Cilt 5*, 1992, s. 408).

Makedonya Cumhuriyeti'nde yer alan İştıp (Stip), Kumanova ve Pirlepe (Prilep) kentleri Balkan

Savaşları sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sırbistan Krallığı'na geçti. Bu tarihten itibaren Sırp ulus devleti buralardaki Osmanlı eserlerini yıktı, çürümeye terk etti ya da başka yapılara dönüştürdü. Böylece bu üç şehirde yer alan toplam 36 camiden yalnız üçü günümüze kaldı: Hüsameddin Paşa Cami, Tatar Sinan Bey Cami ve Çarşı Cami. (Kiel, 1990, s. 154-156, 161-162, 167-168).

1945-1990 arasında Sosyalist Yugoslavya'yı oluşturan altı federe cumhuriyetten birisi Makedonya Cumhuriyeti idi. Bu dönemde Makedonya'daki Osmanlı eserlerinin önemli bir bölümü yeni imar planları çerçevesinde yıkıldı. Örneğin Üsküp'teki tarihi Yelenkapan Cami yıkılıp yerine Üsküp Üniversitesi inşa edildi. Kalkandelen ve Gostivar'daki tarihi çarşı camileri aynı akıbete uğradı. Makedonya'daki yıkım, Eylül 1991'de Makedonya Cumhuriyeti Yugoslavya'dan ayrıldıktan sonra da devam etti. Özellikle 2001'de Makedon devleti ile milliyetçi-ayrılıkçı Arnavutlar (UÇK örgütü) arasında yaşanan silahlı çatışmalar sırasında 57 cami ağır tahribe uğradı. Bunlar arasında tarihi değeri yüksek Osmanlı eserleri de vardı. Örneğin, Pirlepe Çarşı Cami (1475) ve Köprülü'deki Fazıl Ahmed Cami (18. yüzyıl) milliyetçi Makedon silahlı güçler tarafından tamamıyla yıkıldı. Ayrıca Manastır'da İshakiye Cami (1506), Hasan Bab Cami (1629), Hamza Bey Cami (18. yüzyıl), Kalkandelen'de Paşa Cami (1495) ve Harabati Baba Tekkesi (16. yüzyıl) ağır biçimde tahrip edildi. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 27*, 2003, s. 443-444).

Kosova'da 1489-1912 döneminde toplam 532 yapı inşa edilmişti. Bunların 302'si dini, 92'si eğitim, 31'i ticari, 82'si sosyal hizmet, 24'ü askeri, 17'si konak ve 6'sı kamusal yapı (hükümet konağı, belediye binası, vs.) idi. Günümüze kalan eser sayısı 224 olarak tespit edilmiştir. Yani Kosova'daki Osmanlı eserlerinin 308'i yok oldu. Bunların bir bölümü doğal afetler, bakımsızlık ve zamanın yıpratması sebepleriyle yıkıldı. 1912'de Kosova'yı Sırbistan Krallığı ele geçirdikten sonra yaşanan yıkımlar ise, bölgedeki Osmanlı mirasından ve Türk-İslam kimliğinden kurtulmak amacıyla gerçekleştirilmiş olan siyasi ve planlı yıkımlardır. (İbrahimgil ve Konuk, 2006, s. XXV-XXVI).

Sırbistan Krallığı, 1912'de ele geçirdiği Kosova'da Türk-İslam kültürü ve kimliğini silmeye çalıştı. Bu politika Yugoslavya Krallığı döneminde de devam etti (1918-1941). Sosyalist Yugoslavya döneminde (1945-1990) ise Kosova'daki tarihi eserlerin büyük bölümü koruma altına alındı. Fakat Sosyalist Yugoslavya yıkıldıktan sonra tarihi eserlere/yapılara saldırılar yeniden hızlandı. Kosova'da yaşanan Sırp-Arnavut savaş sırasında (1998-1999) Sırp ordusu 218 cami, 4 medrese, 3 tekke, 1 hamam ve 75

dükkânı yakıp yıktı. Bunlardan çoğu Osmanlı döneminden kalma önemli tarihi eserlerdi: İpek'te Çarşı Cami (1470), Defterdar Mehmet Efendi Cami (1570), Kurşunlu Cami (1577), Osmanlı hamamı ve çarşısı, Gjakova'da Hadum Cami ve Kütüphanesi (1529) ve başkent Priştine'de Ramzaniye Cami (1470) Sırp ordusunun saldırısına kurban olan başlıca Osmanlı eserleridir. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 26, 2002, s. 221*).

Benzer acımasız yıkım, Sosyalist Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde patlak veren Bosna Savaşı'nda yaşandı (1992-1995). Bosna-Hersek'te Osmanlı döneminden kalma çok sayıda tarihi eser, milliyetçi Sırp ve Hırvat orduları tarafından tamamen yakılıp yıkıldı veya ağır biçimde tahrip edildi. Başkent Saraybosna tam 1.425 gün kuşatma altında kaldı. Bu süre zarfında Sırp silahlı kuvvetlerinin roket ve top ateşleri, sadece Müslüman Boşnakları değil, aynı zamanda Osmanlı döneminden kalma tarihi eserleri de hedef aldı. Çünkü amaç, sadece Müslüman Boşnakları değil, aynı zamanda Saraybosna'daki köklü Osmanlı mirasını da yok etmektir. Bunun sonucunda çok sayıda eser yıkıldı veya ağır tahribe uğradı. Şiddetli uzun saldırılara rağmen Gazi Hüsrev Bey Cami (1530), Hünkâr Cami (1458), Ali Paşa Cami (1561), Ferhad Bey Cami (1562) ve Hünkâr Köprüsü (1458) gibi önemli eserler korunabildi ve günümüze ulaştırıldı (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, 2009, s. 131*).

Ama meşhur tarihi Mostar Köprüsü, ne yazık ki Hırvat ordusu saldırısına karşı korunamadı. Osmanlı döneminde inşa edilen Mostar Köprüsü (1566),

Titoist sosyalist rejim döneminde tarihi eser olarak kabul edilip koruma altına alındı. Fakat Sosyalist Yugoslavya yıkılınca tarihi köprü üzerindeki koruma da yıkıldı: Hırvat ordusu 9 Kasım 1993 günü top ateşiyle korumasız Mostar Köprüsü'nü yıktı. Savaş sonrasında UNESCO, Bosna-Hersek ve Türkiye'nin ortak çalışması sonucunda köprü, orijinali esas alınarak bir Türk firması tarafından yeniden inşa edildi ve 23 Temmuz 2004 günü uluslararası törenle hizmete açıldı. Ayrıca Mostar'daki Karagöz, Derviş Paşa, Nasuh Ağa, Çerniça, İbrahim Ağa, Keyvan Kahya, Koski Mehmed Paşa, Sivri Hacı Hasan camileri ile Yavuz Sultan Selim Mescidi ağır tahribata uğradı. Bu tarihi eserler, savaş sonrasında restore edilip zor da olsa kurtarıldı. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, 2005, s. 297-299*).

Ayverdi'nin titiz ve uzun soluklu çalışmalarına göre, eski Yugoslavya coğrafyasında 7 bine yakın eserden 1.025'i geriye kaldı. Yani yaklaşık 6 bin Osmanlı eseri yok oldu. Arnavutluk'taki Osmanlı mimari yapılarının ancak binde 2-3'ü ayakta kalabildi. Bulgaristan'da 2.356'sı cami-mescit olmak üzere toplam 3.339 Osmanlı eseri mevcuttu. Bunlardan sadece 400'e yakını günümüze ulaştı. Macaristan ve Romanya toprakları üzerinde ise yaklaşık 880 Osmanlı eserinden sadece 13 tanesi kurtarılabildi. (Ayverdi, 2000, s. 1, 143, 438; N. E. Hacısalihoglu, 2008, s. 155).

Bir başka önemli çalışmaya göre, Balkan memleketlerinde Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan ve günümüze ulaşan eserlerin envanteri aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Balkanlar'da Osmanlı Eserleri

Ülke	Arşiv Kayıtlarında Tespit Edilen Eser Sayısı	Günümüzde Mevcut Eser Sayısı
Kosova	576	222
Makedonya	1.413	484
Hırvatistan	241	52
Sırbistan	909	162
Bulgaristan	3.339	518
Karadağ	222	80-90
Arnavutluk	1.015	200
Bosna-Hersek	3.541	800-900
Yunanistan	3.771	600-700
Romanya	291	80-100

Kaynak: İbrahimgil, 2008, s. 209-222.

Yukarıda açıkladığımız Osmanlı mirasında arınma (*de-Ottomanization*) siyaseti 19. yüzyıldan itibaren Balkan ülkelerinde uygulandı. Bu yıkıcı politika, bölgedeki Osmanlı mirasını ve Türk-İslam kimliğini yok etmeye çalıştı. Oysa Osmanlı Devleti Balkanlar'a hükmederken *Hıristiyanlıktan Arınma* veya *Slav Kültüründen Arınma* veya *Helen Kültüründen Arınma* gibi yıkıcı bir siyaset uygulamadı; tam

tersine, Balkanlar'daki Hıristiyan, Slav ve Helen kültürlerine saygılı davrandı. Bosna-Hersek eski Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović, 5 Kasım 1994'te *Sterm* dergisine verdiği röportajında bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: "Örneğin; bu savaş (II. Dünya Savaşı) sırasında Bosna'da yüzlerce kilise ve cami yok edildi. Hepsini de "Avrupalılar" yok etti; hiçbirini Müslümanlar yıkmadı. Türk iktidarı öyle parlayan gümüş değildi, ama tüm Hıristiyan halklar ve onların

en önemli Orta Çağ eserleri 500 yıllık Türk iktidarı döneminde ayakta kalabildi. Belgrat yakınlarındaki meşhur Ortodoks manastırları, Türklerin 300 yıllık iktidarında ayakta kaldı. Fakat Avrupalıların 3 yıllık iktidarı döneminde bunlar ayakta kalamadı. İşte gerçek budur. II. Dünya Savaşı yıllarında yakıldı.” (İzzetbegoviç, 2003, s. 136).

3. Nüfusta Osmanlı Mirasından Arınma Siyaseti: Zoraki Göçler ve Etnik Temizlik

Osmanlı hâkimiyeti süresince Anadolu’dan Balkanlar’a Türk göçleri/iskânı yaşandı. Ayrıca gayrimüslim Balkan halklarının bir bölümü Osmanlı hâkimiyeti/etkisi sonucunda İslam dinine geçmeyi tercih ettiler. Böylece Osmanlı hâkimiyeti sonucunda Balkanlar’da önemli bir Türk ve Müslüman nüfus oluştu. Dolayısıyla Balkan Türkleri ve Müslümanları Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgeye bırakmış olduğu önemli bir sosyo-kültürel mirastır. Fakat 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti Balkan topraklarını kaybetmeye ve geri çekilmeye başlayınca beraberinde Balkanlar’dan Anadolu’ya doğru Türk-Müslüman göçleri yalandı. Çünkü bağımsızlığını kazanan Balkan devletleri, Osmanlı mirasını (Türk-Müslüman nüfusu) silmek, kendi homojen uluslarını ve ulus devletlerini kurabilmek için kendi ülkelerinde yaşayan Türkleri ve diğer Balkanlı Müslüman milletleri (Boşnaklar, Arnavutlar, Torbeşler, Pomaklar, Goraniler, Müslüman Romanlar, Tatarlar, Çerkezler) göçe zorladılar. Hatta bazı Balkan devletleri, Türk-Müslüman topluluklara karşı etnik temizlik uyguladılar. Bunun sonucunda Balkanlar’daki Türk-Müslüman nüfus (özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan itibaren) hızla azalmaya başladı. Bu azalış 20. yüzyıl boyunca devam etti.

Osmanlı orduları savaşları kaybedip doğruya doğru çekildikçe beraberinde Balkanlı Müslümanlar da doğruya doğru göç ettiler ve nihayet son kale Anadolu’ya sığındılar: “Osmanlıların her toprak kaybedişlerinde Müslüman ahali göç dalgalarıyla çalkalanmıştır. Bu göçler önceleri (17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl başında) Panonya’dan (özellikle Macaristan, Hırvatistan ve Voyvodina’dan) Sırbistan ve Bosna-Hersek’e doğru ve Hırvatistan’dan (Lika ve Dalmaçya bölgelerinden) Bosna-Hersek’e doğru olmuştur. Daha sonraları ise (19. yüzyılda) Karadağ’dan Bosna-Hersek’e, Sancak’a, Arnavutluk’a, Kosova ve Makedonya’ya, nihayet (1878’den itibaren) Bosna-Hersek’ten (buradaki Müslümanların bir bölümü yerinde kalmıştır) doğruya (Sancak’a, Kosova’ya, Makedonya’ya) ve Türkiye’ye doğru olmuştur.” (Popovic, s. 186-187).

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 500 bine yakın insan Anadolu ve Rumeli’nin değişik yerlerine

göç etmek zorunda kaldı. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 200 bin kadar Müslüman muhacir durumuna düştü. Benzer durum 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşandı. Rus ordusunun girdiği yerlerdeki (özellikle Samakovcuk, Varna, Silistre) Müslümanlar katliamdan kaçmak için evlerini terk ettiler. Kırım Savaşı’ndan sonra ise 1856-1865 döneminde yaklaşık iki milyon insan değişik yerlere göç etmek zorunda kaldı. (Ağanoğlu, 2009, s. 337-338).

1821’de Mora Yarımadası’nda Yunan bağımsızlık ayaklanması başlayınca isyancılar, bölgede yaşayan yaklaşık 90 bin Türk’e saldırdı. 1821-1833 arasında Türklerin bir kısmı öldürüldü. Mora, Eğriboz ve Atina bölgelerindeki Türkler, hayatta kalabilmek için İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu’ya ve ayrıca Karaferye, Varna, Filibe, Pazarcık, Yenişehir, Edirne ve Kıbrıs’a göç ettiler. (İpek, 2006, s. 79-86).

Balkanlar’dan bugünkü Türkiye topraklarına göçler en yoğun şekilde 1875-1879 ve 1912-1945 dönemlerinde gerçekleşti. Bu tarihler, sırasıyla Osmanlı-Rus Savaşı (93’Harbi), Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve II. Dünya Savaşı’nı kapsıyor. Savaşların sonucunda yüz binlerce Türk-Müslüman Anadolu’ya, Doğu Trakya’ya ve İmparatorluğun başkentine göç etmek zorunda kaldı. Göçün temel nedeni, savaşlar sırasında ve sonrasında Türk-Müslüman topluluklara yapılan baskı, zulüm ve katliamlardır. (Bkz. Ağanoğlu, 2001, s. 33-44, 61-91).

93’Harbi’nin ilk yılında 90 bin Türk ve Tatar Dobruca’dan bugünkü Türkiye’ye göç etti. (Popovic, s. 124). Aynı savaş nedeniyle yaklaşık 300-400 bin Müslüman öldürüldü ve bir milyon Müslüman 1877-1879 arasında evini terk etmek zorunda kaldı. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 5*, 1992, s. 30; McCarthy, 1995, s. 90). Yani Balkanlar’da Türk ve Müslüman milletlere karşı ilk etnik temizlik, 93’Harbi sırasında Rus-Bulgar orduları tarafından çoğunlukla Bulgaristan coğrafyasında gerçekleştirildi.

Nedim İpek’in hesaplamasına göre 93’Harbi sırasında bugünkü Bulgaristan coğrafyasında yaşamakta olan Türklerin 500 bini savaş sırasında Bulgar-Rus güçleri tarafından katledildi veya açlıktan-hastalıktan ölüme terk edildi. Bu katliamdan, hastalıktan ve açlıktan kurtulabilen 1.200.000 Türk-Müslüman ise göç etmek zorunda kaldı. (İpek, 1999, s. 40-41; İpek, 2006, s. 368).

Savaş sonrasında 100 bin kadar Müslüman Doğu Bulgaristan’daki evlerine geri döndü. Ama Bulgar yetkililer geri gelenlerin güvenliğini sağlamadı. Savaş sırasında göç eden Müslümanların evlerine, hayvanlarına ve topraklarına el koymuş olan Bulgar ahali, geri dönen Müslüman ailelere saldırdı. Bulgar

makamları saldırılara göz yumarak daha fazla Müslüman'ın Bulgaristan'a geri dönüşünü engelledi. (M. Hacısalihoğlu, 2008, s. 54-56).

93'Harbi sonrasında Avrupalı büyük devletlerin de katılımıyla 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması imzalandı. Buna göre, başkenti Sofya olan Özerk Bulgaristan Prensiği ve başkenti Filibe olan Özerk Doğu Rumeli Vilayeti kuruldu. 1885'te Doğu Rumeli Vilayeti'ni ilhak ederek genişleyen Bulgaristan Prensiği 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsızlığını ilan etti. (M. Hacısalihoğlu, 2008, s. 47-49, 56-58). Bu süre zarfında (1878-1908) bölgede yaşayan Türklere ve diğer Müslümanlara yönelik çeşitli baskılar uygulandı. (Bkz. İpek, 1999, s. 132-149). Özerk Doğu Rumeli Vilayeti'nde 1.942 Türk-Müslüman köyünden 316'sı boşaltıldı, tahrip edildi, resmi kayıtlardan silindi ve böylece adeta tarihe gömüldü (M. Hacısalihoğlu, 2008, s. 86-88). Baskılardan dolayı 1883'te yaklaşık 50 bin ve 1893-1902 döneminde 72.524 kişi Bulgaristan'dan göç etti. Ayrıca aynı yıllarda Romanya, Bosna-Hersek ve Yunanistan'dan da Türk-Müslüman göçleri yaşandı. (İpek, 1999, s. 150-153, *İslam Ansiklopedisi, Cilt 6*, 1992, s. 398). Bu göçmenler İstanbul, Trakya, Anadolu, Makedonya ve Kosova'ya yerleştiler. Ayrıca Suriye, Trablusgarp, Beyrut ve Filistin'e yerleştirilenler göçmenler de oldu. (Bkz. İpek, 1999, s. 174-214; İpek, 2006, s. 97-99).

Berlin Antlaşması Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakınca, buradan İmparatorluğun başka yerlerine Müslüman Boşnak göçleri başladı. 1882-1900 arasında yaklaşık 80 bin ve 1904-1914 arasında 20 bin Boşnak Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ'dan ayrılıp Yenipazar Sancağı, Makedonya, Kosova, İşkodra, İstanbul ve Anadolu'nun değişik bölgelerine (özellikle İzmir, Bursa, Eskişehir, İzmit, Ankara, Adapazarı, Biga) yerleşti. (İpek, 2006, s. 119-121, 319-320, 325; Popovic, s. 197; Georgeon, 1995, s. 175-176).

93'Harbi sonrasında Türk ve Müslümanlara yönelik ikinci etnik temizlik 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları sırasında gerçekleştirildi. Balkan Savaşları sırasında 200 bin Balkan Türkü öldürüldü. (Şimşir, 1992, s. 52-53). Katliamdan kurtulabilmek için Batı Trakya ve Makedonya'dan 440 bin Türk Anadolu'ya göç etti. Balkanlar'ın başka yerlerinden gelen diğer Müslümanlarla birlikte bu sayı bir milyona yaklaştı. (İpek, 1999, s. 154).

İlhan Tekeli'ye göre Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında tüm Balkanlar'dan Türkiye'ye göç eden insan sayısı 640 bindir. (Aktaran Ağanoğlu, 2001, s. 94). Sadece Bulgaristan'dan gelenlerin sayısı ise 115.883'tür. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 6*, 1992, s. 398). Muhacirler Doğu Trakya, İstanbul, Anadolu ve daha az olmakla birlikte Suriye'ye sığındılar. Ayrıca

Mübadele Anlaşması çerçevesinde 1921-1926 arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 398.849 Müslüman göç ettirildi. (McCarthy, 1995, s. 161, 177).

Balkanlar'ın değişik yerlerinden Türkiye'ye gerçekleşen Türk-Müslüman göçleri – kesin olmamakla birlikte – 1870'lerden 1920'lere kadar 1.445.000, 1923-1939 arasında 815 bin, 1940-1945 arasında ise 21 bindir (Kirişçi, 1995, s. 61, 63). Nedim İpek'e göre 1877-1911 arasında yaklaşık 1,3 milyon, Balkan Savaşı ve sonrası bir milyon kişi Balkanlar'dan Türk hâkimiyetinde bulunan topraklara göç etti (İpek, 2006, s. 369). Bir başka araştırmacı, 1912-1941 döneminde yaklaşık 700 bin Balkanlı Müslüman'ın Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldığını tespit etmiştir (Baymak, 2010, s. 118). Bulgar tarihçi Maria Todorova'nın verdiği rakamlara göre 1825-1900 döneminde bir milyondan fazla Müslüman Balkanlar'dan Anadolu'ya göç ederken, bir milyon Hıristiyan ahali, Müslümanların boşalttığı topraklara yerleştirildi. 1912-1922 döneminde Balkanlar'dan (özellikle Yunanistan'dan) Anadolu'ya yarım milyon Müslüman göç ettirildi (Todorova, 2003, s. 348; Todorova, 1994, s. 66).

Balkanlı Müslüman milletlerin Türkiye'ye göçleri II. Dünya Savaşı sonrasında da devam etti: 1950-1990 arasında Bulgaristan'dan gelen göçmen sayısı 515.678, 1946-1990 döneminde Yugoslavya ve Romanya'dan gelen göçmen sayıları sırasıyla 186.925 ve 1.225'tir. 1946-1970 arasında Yunanistan'dan göç edenler ise 25.889 kişidir (Kirişçi, 1995, s. 64, 66, 68, 70). Bir başka kaynağa göre, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren 611.731 Türk Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etti. Bu kitlesel göçün yarısından fazlası 1989-1992 yıllarında gerçekleşti. (M. Hacısalihoğlu, 2008, s. 65).

1950-1964 arasında Yugoslavya'nın sadece Sancak bölgesinden 30 bin Müslüman Boşnak aile Türkiye'ye göç etti. Buna Makedonya ve Kosova bölgelerinden gelen Boşnaklar da eklenince sayı 250 bin kişiyi aştı (Catic, 2009, s. 422, 425). 1953'te Türkiye ile Yugoslavya arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde 1953-1967 döneminde Kosova'dan 412 bin Müslüman nüfus (çoğunluğu Arnavut ve Türk) Türkiye'ye göç etti. (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 26*, 2002, s. 220). Sırp gazetesi *Politik Express*'e göre, 1945-1980 döneminde Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen göçmen (Arnavut, Boşnak, Türk) sayısı bir milyonu aştı (Gazeteden aktaran Baymak, 2010, s. 119).

H. Yıldırım Ağanoğlu'nun araştırmasına göre 1934-1960 arasında 23.788 ve 1960-1980 arasında 20 bin Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye geldi. 1923-1980 arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 504.567

Türk ve 1989'da 310 bin Türk göç etti (Ağanoğlu, 2001, s. 309, 316, 319). Başka bir kaynağa göre ise, 1989'da Bulgaristan'dan gelenlerin sayısı 340 bindir (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, 1992, s. 392*).

1952-1967 döneminde Yugoslavya'dan Türkiye'ye 175.392 kişi göç etti. Ayrıca 1992-1995 yıllarında Bosna-Hersek Savaşı'ndan kaçan 20 bin kadar Boşnak Türkiye'ye sığındı. Romanya'dan gelenlerin sayısı ise 1923-1938 döneminde 113.710, 1939-1960 döneminde 7.631'dir. Ayrıca 1990 sonrasında (yani sosyalist rejim yıkıldıktan sonra) 15 bin civarında Romanyalı Türk'ün turist vizesiyle Türkiye'ye gelip yerleştiği tahmin ediliyor (Ağanoğlu, 2001, s. 328, 330, 332, 335).

Müslüman Boşnaklar, sadece yarım yüzyıl içinde iki defa etnik temizliğe maruz kaldılar. Bunlardan ilki, II. Dünya Savaşı yıllarında yaşandı. Faşist Alman-İtalyan ittifakı Nisan 1941'de Yugoslavya Krallığı'nı işgal ettikten sonra ülkede iç savaş başladı. İç savaşın taraflarından olan Hırvat Ustaşa örgütü ile Sırp Çetnik ordusu Bosna-Hersek'i ele geçirmek istedi. Bu amaçla bölgedeki Müslüman Boşnaklara karşı etnik temizlik uyguladılar. Çetnik ordusu, aynı zamanda Sancak bölgesindeki Boşnakları da hedef aldı. II. Dünya Savaşı boyunca Ustaşa, Çetnik ve Alman saldırıları sonucunda 103.000 Müslüman Boşnak hayatını kaybetti (Durakovic, 1993, s. 144). Müslüman Boşnak milleti, Bosna Savaşı sırasında (1992-1995) ikinci defa etnik temizliğe maruz kaldı. Sırp ve Hırvat orduları, Bosna-Hersek'i ele geçirmek amacıyla Boşnaklara karşı etnik temizlik uyguladılar. Bunun sonucunda yaklaşık 160.000 Boşnak hayatını kaybetti ve yüz binlercesi göç etmek zorunda kaldı (Ramet, 1999, s. 239). Ayrıca Boşnak ulusunu aşağılamak ve psikolojik olarak çökertmek amacıyla sistematik tecavüz uygulandı. Sırp ve Hırvat savaşıçılar, 20 binden fazla Boşnak kadına ve çocuğa tecavüz ettiler (Durakovic, 1993, s. 232).

Benzer bir etnik temizlik operasyonu Kosova'da Müslüman Arnavutlara karşı uygulandı: Arnavut nüfusun çoğunlukta olmasına rağmen bu bölge, Balkan Savaşları sonucunda Sırbistan Krallığı'na geçti ve 1918-1941 döneminde Yugoslavya Krallığı'na bağlı kaldı. Sırp milliyetçiliğinin amacı bölgedeki Müslüman Arnavut varlığına son vermek ve bölgeyi Sırplaştırmak idi. 1918-1921 yıllarında 12 binden fazla Kosovalı Müslüman Arnavut Sırp kuvvetleri tarafından öldürüldü. Ayrıca 1918-1941 döneminde çeşitli baskılardan dolayı 45 bin Müslüman Arnavut Kosova'yı terk etmek zorunda kaldı (Ramet, 1999, s. 302-303). II. Dünya Savaşı sonrasında Tito liderliğinde kurulan yeni sosyalist rejim, Sırbistan'a, *Yugoslavya Federasyonu içinde federe cumhuriyet* statüsü, Kosova bölgesine ise, *Sırbistan içinde özerk eyalet* statüsü verdi. Fakat

Sırbistan Meclisi 1989'da Kosova Eyaleti'nin özerkliğini iptal etti. Bölgeye mutlak hâkim olmak amacıyla Sırp devleti (aşırı milliyetçi Slobodan Milošević yönetimi) Müslüman Arnavutlara etnik temizlik uyguladı. Buna karşılık Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) oluşturuldu ve silahlı çatışmalar giderek şiddetlendi. 1990'lı yıllarda yaklaşık 10.000 Arnavut öldürüldü ve binden fazla kadına tecavüz edildi. Ayrıca 865.000 Kosovalı Arnavut göç ettirildi. Bunların çoğunluğu 1999 sonrasında Kosova'ya geri döndü. (Sancaktar, 2017, s. 284-288).

19. yüzyıldan 1990'lara kadar yaklaşık iki asır boyunca yaşanan kitlesel göçler ve katliamlar Balkan ülkelerinin demografik yapısını radikal biçimde değiştirdi. Balkan ülkelerindeki Türk ve Müslüman nüfus ciddi biçimde azaldı. Böylece Balkan ülkelerinde "Hıristiyanlar ile Müslümanlar", "Slavlar ile Türkler" ve "Rumlar ile Türkler" arasındaki nüfus dengesi birincilerinin lehine değişti. Balkanlı Türkler ve diğer Müslüman milletler, Osmanlı orduları ile birlikte doğuya ve nihayet son kale Anadolu'ya çekildikçe Balkan kentlerindeki Müslüman ve Türk nüfus azaldı, buna karşılık Hıristiyan Slav ve Rum nüfusun oranı arttı. Örneğin, günümüzde Bosna-Hersek içinde yer alan Banja Luka'da Hıristiyanların oranı 1655'te sadece %6 iken 1807'de %80'e ulaştı (Veinstein, 1995, s. 391). 1878'de Bosna-Hersek Avusturya'nın eline geçince Boşnak göçü başladı. Bosna-Hersek'te Boşnakların boşalttığı yerlere Avusturya yönetimi Katolik Hırvatları yerleştirdi. Böylece Bosna-Hersek'te 1878 sonrasında Müslüman Boşnakların oranı azalırken Katolik Hırvatların oranı arttı (Popovic, s. 197). Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da Katoliklerin (Hırvatların) sayısı 1851'de sadece 239 idi. Şehirdeki Katolik/Hırvat nüfus 1895'te 16.672'ye çıktı (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, 2009, s. 130*).

93'Harbi sırasında uygulanan etnik temizlik ve zoraki göçler sonucunda Bulgaristan'da Türklerin payı %19'a gerilerken, Bulgarların payı %70'e yükseldi. Katliam ve göç neticesinde 1877-1887 arasında Türk nüfus 672.215'e ve 1912'de yarım milyona geriledi. Bugünkü Bulgar başkenti Sofya'da 1530-1570 döneminde nüfusun %70-80'i Türklerden oluşurken, bu oran 1880'de %2,6'ya düştü (İpek, 2006, s. 97, 345, 369, 371). Bulgaristan genelinde Türk nüfusun oranı 93'Harbi sonrasında sürekli düşüş kaydetti: 1887'de %19,2, 1892'de %17,2, 1900'de 14,4 ve 1989'da %13,5. Özerk Doğu Rumeli Vilayeti'nde Türk nüfusu 93'Harbi sonucunda 250 binden 120 bine indi. Filibe Sancağı'nda 1875'te 300 bin olan Türk nüfus, üç yıl sonra radikal biçimde 15 bine düştü (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, 1992, s. 392-393, 398*).

Balkan Savaşları öncesinde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan topraklarında 2.315.293 Müslüman yaşıyordu. Savaş sırasında ve akabinde yaşanan etnik temizlik ve zoraki göçler sonucunda bu sayı 870.114'e geriledi (İpek, 2006, s. 345). 1900'da Selanik'in %47'si Yahudi, %22'si Türk, %14'ü Rum ve %8'i Bulgar idi. Şehir, Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın eline geçince buradaki Yahudiler, Türkler ve Bulgarlar göç etmek zorunda kaldılar. Göçenlerin yerine Trakya ve Batı Anadolu'dan Rumlar getirildi. Türkiye – Yunanistan Nüfus Mübadelesi'nde 100 bini aşkın Rum Selanik'e yerleştirildi. Böylece Selanik'te Rum nüfusun oranı 1900-1928 döneminde %81'e yükseltildi (*İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, 2009, s. 356*).

Yani göçler ve etnik temizlik sonucunda Türk ve Müslüman milletlerin boşalttıkları Balkan kentleri ve köylerine Hıristiyan Slavlar ve Rumlar yerleştirildi. Böylece 19. yüzyılın başından itibaren Balkan ülkelerinde “yeniden Hıristiyanlaşma ve uluslaşma” yaşandı. Balkan ülkelerinin nüfusları (demografik yapıları), yaşanan zoraki göçler ve etnik temizlik sonucunda daha fazla oranlarda Hıristiyanlaştı, Slavlaştı ve Rumlaştı (Yunanistan'da). Bu durum, Balkanlar'da Osmanlı mirasını (Türk-İslam nüfusunu) zayıflatırken yeni ulus devletlerin kurulmasını kolaylaştırdı.

4. Sonuç

Milliyetçilik, kendi ulus devletini ve homojen ulusunu kurmaya çalışan siyasal ideoloji ve siyasal-toplumsal harekettir. Bu amaçla milliyetçilik, ülke içinde yaşayan öteki/farklı ulusları ve azınlıkları asimile etmeye, göç ettirmeye ve hatta yok etmeye çalışır. Osmanlı İmparatorluğu bir ulus devlet değildi. Bu nedenle Osmanlı Devleti, kendi hâkimiyeti altında yaşayan uluslara ve azınlıklara karşı milliyetçi politikalar uygulamadı. Fakat Balkan devletleri, Osmanlı Devleti'nden farklı olarak ulus devletler olarak kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Balkan devletleri, milliyetçi ideoloji çerçevesinde kendi ulus devletlerini ve kendi homojen uluslarını kurmaya çalıştılar. Bu amaçla kendi ülkelerinde var olan Osmanlı mirasını (Türk-İslam kültürü ve kimliğini) yok etmeye veya mümkün mertebede zayıflatmaya çalıştılar yani *de-Ottomanization (Osmanlı mirasından arınma) siyaseti* uyguladılar.

Osmanlı mirasından arınma siyaseti 19. yüzyıldan itibaren iki temel politikayı uyguladı: (1) Osmanlı döneminden kalma yapılar/eserler tasfiye edildi; (2) Osmanlı mirası/bakiyesi olan Türk-Müslüman milletler göçe zorlandı ve hatta etnik temizlik uygulandı. Bu aşırı milliyetçi siyaset, Balkan ülkelerinde yaşayan Türklere ve diğer Müslüman

milletlere (Boşnaklar, Arnavutlar, Torbeşler, Pomaklar, Goraniler, Müslüman Romanlar, Tatarlar, Çerkezler) 19. yüzyıldan itibaren büyük zararlar verdi ve acılar yaşattı. Çünkü bağımsızlık sonrasında kurulan Balkanlı milliyetçi devletler/hükümetler, kendi homojen uluslarını ve ulus devletlerini kurma yolunda Türk-Müslüman nüfusu, kimliği ve kültürü en önemli engel ve tehdit olarak değerlendirdiler. Bu nedenle Türk-Müslüman milletlere karşı zoraki göç ve daha da vahimi etnik temizlik uyguladılar. Makalede gösterildiği gibi, Balkanlar'da Türk - Müslüman milletlere karşı beş farklı dönemde etnik temizlik uygulandı: 1877-1878 (93'Harbi) yıllarında Bulgaristan'da, 1912-1913 Balkan Savaşları sürecinde, 1918-1921 yıllarında Kosova'da, II. Dünya Savaşı yıllarında Bosna-Hersek'te, 1990'larda Bosna-Hersek ve Kosova'da.

Bu şiddetli ve acımasız *de-Ottomanization* siyaseti, kaçınılmaz olarak Balkanlar'daki Türk -Müslüman nüfusu radikal biçimde azalttı ve Türk-İslam kimliğini zayıflattı. Ama bölgedeki Türkler ve diğer Müslüman milletler, kendilerini hedef alan acımasız milliyetçi politikalara/saldırlara karşı büyük bir sabırla varoluş mücadelesi verdiler. Bu mücadele sayesinde Türk-Müslüman milletler ve genel olarak Osmanlı mirası Balkanlar'da tutunabildi ve bugüne ulaşmayı başardı.

Yani 19. yüzyıldan itibaren sürdürülmüş olan Osmanlı mirasından arınma siyaseti, Balkanlar'daki Osmanlı mirasını (Türk-İslam kimliği ve kültürünü) gerilettiler ama tamamen yok edemedi. Her türlü saldırıya ve tasfiyelere rağmen Osmanlı mirası günümüzde Balkan memleketlerinde varlığını devam ettirmektedir. Bu durum, Balkan ülkelerindeki aşırı milliyetçi partileri ve siyasetçileri günümüzde hala rahatsız etmektedir. Dolayısıyla Balkanlar'da *Osmanlı mirasından arınma siyasetinin* tamamen son erdiğini veya böyle bir tehlikenin artık var olmadığını söylemek fazla iyimserlik olacaktır.

Balkan ülkelerinde Osmanlı mirasının korunması hususunda Türkiye'ye büyük görev ve sorumluluk düşmektedir. Fakat Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Balkanlar'daki Türk ve Müslüman milletlere fazla destek veremedi. Çünkü dönemin Soğuk Savaş şartları, SSCB korkusu ve Balkanlar'daki kapalı sosyalist rejimler, Ankara'nın bölgedeki Türk-Müslüman milletlere destek vermesini önemli ölçüde engelledi. 1990'ların başında SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Balkanlar'da sosyalist rejimlerin çökmesi ise Ankara'nın önünü açtı. Böylece Türk dış politikası, 1990 sonrasında Balkanlar'daki Türk-Müslüman milletlerle daha yakından ilişkiler kurmaya ve onları desteklemeye başladı. Ayrıca bölgedeki Osmanlı tarihi eserler/yapılar, 1990'ların başından itibaren

TİKA vasıtasıyla restore edilmekte ve korunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin 1990 sonrasında Balkanlar'da başlattığı dış politika açılımı ve destekler, Balkanlar'da Osmanlı mirasının (Türk-İslam kimliği ve kültürünün) korunması hususunda büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

Adıyeke, A. Nühket ve Adıyeke, Nuri (2010), "1912-1924 Yılları Arasında El Konulan Müslüman Vakıf Emlakı ve Eşyası", Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu - II, Bildiriler, I. Cilt, Ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 18-32.

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2001), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç, İstanbul, Kum Saati.

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2009), "Rumeli'den Göçler ve Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti", Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arası Etkileşim, Ed. Caner Sancaktar, İstanbul, TASAM Yayınları, s. 335-359.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000), Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, IV. Cilt, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti.

Balbay, Mustafa (1997), Balkanlar, İstanbul, Çağdaş Yayınları.

Baymak, Osman (2010), "Eski Yugoslavya Topraklarından Türkiye'ye Göçler", Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu - II, Bildiriler, I. Cilt, Ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 116-127.

Catic, Refik (2009), "Bosna Hersek ve Sancak'taki Boşnaklar", Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arası Etkileşim, Ed. Caner Sancaktar, İstanbul, TASAM Yayınları, s. 413-427.

Durakovic, Nijaz (1993), Proklestvo Muslimana, Sarajevo, Oslobodenje.

Georgeon, François (1995), "Son Canlanış (1878-1908)", Osmanlı İmparatorluğu Tarihi - II: XIX. yüzyılın başlarından yıkılışa, Ed. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 145-216.

Hacimeyliç, Kazım (2010), "Bosna-Hersek'te Tasavvuf", Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu - II, Bildiriler, I. Cilt, Ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 519-543.

Hacısalihoglu, Mehmet (2008), Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Hacısalihoglu, Neriman Ersoy (2008): "Osmanlı-Rus Savaşından Sonra Bulgaristan'da Türk Vakıfları", Uluslararası Sempozyum: Köprüler Kurduk Balkanlara, Ed. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, s. 155-161.

Heywood, Andrew (2003), Siyasi İdeolojiler, Çev. Hüsamettin İnaç, Ankara, Adres Yayınları.

İbrahimgil, Mehmet Zeki (2008), "Balkanlar'da Türk Eserlerinin Bugünkü Durumu ve Köprü Mimarisinden Örnekler", Uluslararası Sempozyum: Köprüler Kurduk Balkanlara, Ed. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, s. 207-228.

İbrahimgil, Mehmet Z. ve Konuk, Neval (2006), Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

İpek, Nedim (1999), Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

İpek, Nedim (2006), İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon, Serander.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 4 (1992), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 5 (1992), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 6 (1992), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 26 (2002), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 27 (2003), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 30 (2005), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 35 (2008), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslam Ansiklopedisi, Cilt 36 (2009), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İzzetbegoviç, Aliya (2003), Bosna Mucizesi, Çev. Fatmanur Altun, Rifat Ahmedoğlu, İstanbul, Yöneliş.

Kiel, Machiel (1990), Studies on the Otoman Architecture of the Balkans, Hampshire, Variorum.

Kiel, Machiel (2000), Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, Çev. İlkur Kolay, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kirişçi, Kemal (1995), "Post Second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey", New Perspectives on Turkey, 12, s. 61-77.

Konuk, Neval (2008), Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Konuk, Neval (2010), Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi, I. Cilt, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Koyuncu, Aşkın (2010), "Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)'nin Kiliseye Dönüştürülmesi", Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu - II, Bildiriler, II. Cilt, Ed. Ünal Şenel, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, s. 129-146.

Lowry, Heath W. (2008), Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi, 1350-1550: Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmeleri, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

McCarthy, Justin (1995), Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims (1821-1922), Princeton, Darwin Press.

Popovic, Aleksandre (basım tarihi yok), Balkanlar'da İslam, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları.

Ramet, Sabrina P. (1999), Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War of Kosovo, Colorado, Westview Press.

Sancaktar, Caner (2017), "1980 Sonrası Kosova Krizi: Milliyetçiliğin Hâkimiyet Mücadelesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (USAK) 2017 Bildiri Kitabı, Cilt I, Ed. Zeki Yüksekbilgili, İstanbul, s. 282-291.

Şimşir, Bilal N. (1992): "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", Bulgaristan'da Türk Varlığı: Bildiriler, 7 Haziran 1985, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 47-66.

Todorova, Maria (1994), "The Ottoman Legacy in the Balkans", Balkans: A Mirror of the New International

Order, Ed. Günay Göksu Özdoğan ve Kemal Saybaşı, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 55-74.
Todorova, Maria (2003), *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları.

Veinstein, Gilles (1995), "Balkan Eyaletleri (1606-1774)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi - I: Osmanlı Devletinin doğuşundan XVIII. yüzyılın sonuna*, Ed. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 349-413.